

»O skryw får' et«

Af H. K. Kristensen.

»Kan du læse og kan du skrive,
og kan du løse min pine,
da skal du slide rød skarlagen
og ride gråganger' mine!«

stønnede den stakkels, men så elskede dronning Dagmar til Liden Kirsten. Hun var da i sin svare barnsnød — den, der endte med døden. Alt, ifølge den velkendte middelalderlige folkevis.

Hvad var det, Liden Kirsten skulle læse og skrive?

Ja, hun tog »Sankt Mari bog, hun læste alt det, hun kunne.« Det er vanskeligt at sige, hvad det var for en bog. Intet dansk middelalderbibliotek er nået ned til nutiden, kun smålevninger hist og her. Siden visen blev digtet og til den blev nedskrevet 3-4 hundrede år senere, var den udsat for den mundtlige overleverings omdannende indflydelse, hvad der kan gøre en bestemmelse endnu vanskeligere. Fra slutningen af 1200-tallet havde man Jacobus a Benedictis »Stabat mater« og senere Mariaviserne og Mariasalter, d. v. s. sangbøger til jomfru Marias ære. Også håndskrevne bønnebøger var adelige fruers kostelige eje.

Maria optræder imidlertid ikke blot i den religiøse, kirkelige litteratur, men også i overtroens trylleverden. Ja, hun, jomfrumoderen, er ved siden af Jesus signelsernes kæreste skikkelse.¹ Følgende trylleformel² for fødende kvinder: »Jomfru Maria, lån mig nøglerne dine, at jeg må åbne lænderne mine,« har vel oprindeligt

været en bøn i den katolske tid. F. Ohrt viser eksempler på, at oprindelige messebønner er gledet over til bønner og besværgelser endogså med skiftende formål.³ Sådan kunne næsten alt bruges til trolddom. En gammel førreformatorisk lejse (indeholdende det folkeyndede messeråb: »Kyrie eleison«) blev i 1600-tallet, i »evangelii klare dag«, brugt af Maren »Kone i Hus« i Sønder Bork som trylleord mod torden.⁴

Både under og efter fødselen brugtes Marias navn i signelserne. I et håndskrift fra det 16. århundrede gengives en sådan formel på latin og med følgende anvisning: »Tha skal man skriffwe thette breff oc legge po hennæ bwugh«.⁵

Mon det da ikke var en af disse signelser, Liden Kirsten skulle læse og (eller) skrive?

Man måtte forøvrigt indvies i de hemmelige viden-skaber for at være sikker på at kunne bruge dem ret. Det siges rent ud i visen om Elverhøj. Det er under-visning i trolddom, den koglende elverpige frister med:

»Og hør du fauren ungersvend,
vil du hos os blive,
da vil vi kende dig ramme runer
både at læse og skrive.«

Så kunne ungersvenden få magt over de vilde dyr, jage dragen bort og tilegne sig dens guld.

Gennem tiderne har kloge mænd og koner utallige gange »løst øwer'et«, eller »skrøwen får'et«, når sygdomme eller forgørelser skulle bekæmpes, eller de selv ville forgøre én eller noget. Ja, de brugte også andre remedier (hvis omtale må vente til en anden gang).

Det, de læste eller skrev, var trylleformler.

Den bekendte Lønnepræst, Jens Hansen Rusk, der 1. februar 1611 blev brændt for trolddom, havde gen-

tagende »skrevet for nogen deres sygdom«. Han tog til Ribe marked og gav »konsultationer«. En mand i Farup bar således en seddel med skrifttegn på om halsen, og den havde præsten skrevet. Da manden under rughøsten mistede sedlen, blev han atter syg, hvorefter præsten skrev en ny, og den bar han i årevis. Under processen mod præsten blev sedlen fremlagt i retten. Også langt senere lod kloge mænd de syge bære en skreven trylleformular på sig, se side 97.

I 1685 var en klog mand. Christen Jensen i *Holsted* så uforsigtig at stævne Christen Jensen, kaldet Christen Lintrup i *Vejrup*. Den »kloge« krævede 4 dl. 1½ mark i betaling for at have kureret på *Vejrup*-mandens kreaturer. Manden var imidlertid syg, hvorfor sagen blev opsat i 14 dage. Da han endnu ikke var kommet sig, mødte hans kone på herredstinget med et skriftligt indlæg:

»Som Christen Jensen i *Holsted* mig underskrevne haver stevnet i retten for dom til *Giørding-Malt* herreders ting for betaling for nogle snes høvder, som han foregiver at skulle have skrevet for til hjælp for svaghed, da som jeg ej selv kan møde til tinget, formedelst min store svaghed, at svare imod samme hans angivende, saa tilstaar jeg, saa og herhos bekræfter efter loven udi disse tvende dannemænd Niels Andersen i *Vejrup* og Jes Jepsen i *Gjørdinglund* deres påhør og overværelse, at sandt hjælpe mig Gud og hans hellig ord, jeg aldrig har begæret af for^{ne} Christen Jensen, at han skulle skrive nogen slig skrifter for mig, eller hannem dertil brugt, meget mindre hannem penge derfor lovet, eller noget i ringeste måder hannem skyldig er, ville ikke heller formode Christen Jensen skulle lade sig bruge eller omgås med nogen skrifter og charakters misbrug imod loven 6. bog 1. cap. 12. art. Formenendes

jeg, at jeg for for^{ne} Christen Jensens unyttige tiltale bør
fri at være . . .

Søndervejrup d. 26. marts i 1685.

C. J.«

I to vidners nærværelse havde den syge i hjemmet
aflagt den nævnte ed.⁶ Og i tingbogen findes ikke
mere om Holstedmandens forsøg på pengeafpresning.
Han ville nok ikke risikere en eventuel retssag for
overtrædelse af nævnte lovparagraf. Den lyder nemlig
således:

»Dersom nogen befindes med Segnen, Manen, Maa-
len, Igienvisning, visse Dages Udvælgelse, Carac-
teres*) Misbrug, at omgaaes, og i saadanne mistænkte
Konster kyndige og forfarne at være, og dem øve og
bruge, da skulle de have forbrudt deres Boeslod og
rømme Kongens Riger og Lande.«

Det, Holstedmanden havde skrevet, må givetvis
have været en besværgelse, en trylleformular eller
tryllekraftige tegn. Hvis ikke han mener, der er skrevet
gentagende gennem flere år, må Vejrupmanden ikke
have været nogen småmand, når han nævnes for »nogle
snese høvder«.

3. påskedag 1699 fandt sognepræsten hr. Elias
Biener under alterdugen i *Bække kirke* nogle »sedler
og karakterer«. Hr. Biener, der var en temmelig uhel-
dig person og jævnlig i strid og spektakel, har ikke
været yndet af menigheden. Antagelig har sedlerne og
karakterne været rettet mod ham personlig, måske med
samme hensigt som med det, der samtidig skete i Åby
og Åstrup på Fyn, hvor degnen mistænktes for ved
trolddom at have ødelagt præsten Jens Pedersen
Rosenkilde »til sjæl og legeme og timeligt velfærd«,
og da Hieronimus Sparre kom som kapellan, fortsatte

*) Characterer = hemmelige tegn.

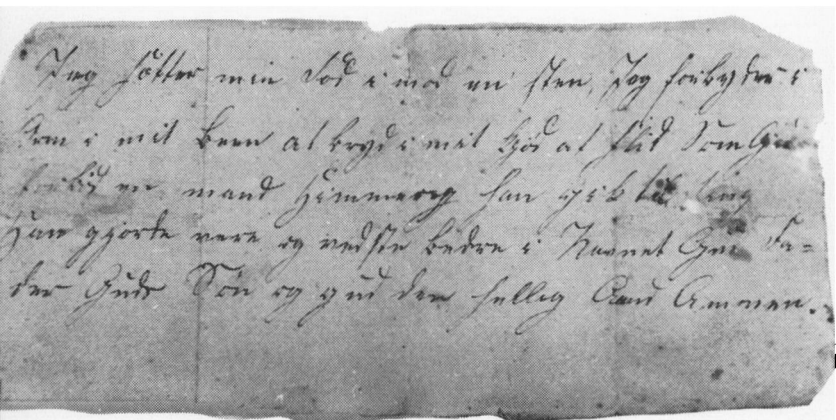

Fig. 1. Trylleformel fra Katbøl. (Fot. K. Høgsbro Østergaard).

deggen sin okkulte virksomhed, så kapellanen en dag fandt en pakke menneskehår og negle under alterdugen. Men hr. Sparre hævdede kogleriet ved at give deggen en forsvarlig dragt klø!*)

Hr. Biener vidste vel ikke, hvem den skyldige var. I alt fald brugte han en anden metode end hr. Sparre, idet han indstævnede deggen Peder Mortensen, kirkeværgerne og anneksbonden i Bække for Ribe landemode. De aflagde alle ed på, at de ikke havde haft noget med den sag at gøre eller kendte noget til den før 3. påskedag. Landemodet anbefalede da hr. Biener på St. Hansdag i begge kirker at gøre alvorlig bøn til Gud om at få den skyldige afsløret, samt at formane menigheden til ikke at tage forargelse af det passerede, men »fra alt kogleri sig at entholde«.7

*) Det er ikke sikkert, at pakken skulle gælde kapellanen. Kloge mænd klippede bl. a. negle af epilektikere under deres anfald. Stykkerne skulle så indsættes i et boret hul i et kirsebærtræ, men det er vel ikke utænkeligt, de kunne efterlades under alterdugen. Operationen var del af en kur.

Enkelte af disse magiske skrifter som har været brugt, er bevaret til vore dage. Her skal omtales nogle få fra vort amt. Det er sedler, der er fundet gemt i huse og på syge mennesker.

I 1962 fandt pastor K. Høgsbro Østergaard, Åstrup, en lille blågrå seddel i et gammelt hængeskab, tilhørende dødsboet efter Chr. Rasmussen i *Katbøl, Åstrup sogn*. Afdødes gård var en af de ældste og mest uberørte i sognet og i sin tid opmålt af Zangenberg. Den kaldtes »den sorte gård«. I samme skab var der forøvrigt en vægtfyldemåler, lavet af gåsefjer, fyldt med kviksølv og forsynet med en blyklump i den ene ende, et lille skriveetui med en trædåse til sand m. m.⁸

På sedlen var skrevet en trylleformel:

»Jeg sætter min fod i mod en sten, Jeg forbyder i
Arm i mit been at bryd i mit Kjød at slid Som Gud
forbød en mand Himmerig han gik til ting
Han gjorde vere og vedste bedre i Navnet Gud Fa-
der Guds Søn og gud den hellig Aand. Ammen«.

Der forbydes altså, at ondt (sygdom) bryder (brækker, giver smerter) i arm og ben og slider (d. v. s. brækker, river, giver smerter) i kødet (musklerne). Det forbydes lige så strengt og sikkert, som Gud forbyder en meneder at komme i himmerig, nemlig den mand, der gik til tinge og »gjorde værre« (vidnede falsk), skønt han »vidste bedre« (kendte sandheden). Det er »det uopfyldelige vilkår«, vi her møder. Og så slutter signelsen som almindeligt med de tre hellige navnes nævnelse.

Sammenligningen med manden på tinge findes i en lang række signaler for at stille blod og i en enkelt, der signer for »fiesinger«, og som findes i et håndskrift fra slutningen af 1700-tallet.⁹ Denne sidste ligner Katbølformlen meget og lyder således:

»Jeg forbyder ald Mylen, Piig nen, Svie og Verck, saa vist som Himmerig er forbuden dend Mand som gaaer paa Tinget og ved ret og svær uret«.

Fiesinger, fjæsinger, er en fiskeart, som fiskerne frygter for de giftige stik af gællelågspiggen og rygfinnens pigstråler. Giftens virkninger er ret forskellig, men kan være meget pinefulde, kan fremkalde besvimelse og stærk opsvulmning og kan efterlade lamhed og andre nervetilfælde gennem længere tid. Mylen er prikken og brænden, Piig nen er måske skrivefejl for pigmeen (skade af piggen).

Katbølformlen er desuden forsynet med en indledning om, at besværgeren under fremsigelsen sætter sin fod mod en sten. Det skal nok være et tegn på dens kraft.

Et par andre af vore formler stammer fra *Gredstedbroegnen* og er skrevet af en mand der. Det er stiftsfysikus Randrup, Ribe, der har gjort opmærksom på dem. Han skriver 1827 bl. a. følgende i Riber Stifts Adresse-Avis:

»Af alle Underdoctere, Hexemestere, Klogemænd etc. er ingen mere bekjendt i denne Egn end den saakaldte Klogemand ved Gredstedbroe i Haderslev Amt. — Endskjøndt han, til at helbrede Sygdomme, ogsaa betjener sig af indvortes Medicamenter, bestaaer dog hans fornemste Lægemiddel i smaae Poser, som den Syge bærer i en Strikke om Halsen mellem Skuldrene, for Hjertekulen o. a. St., hvilke Poser det paalægges den Syge uaabnede at brænde saasnart Kuren er fuldbragt.

Nyligen søgte et Fruentimmer, der leed af hysteriske Tilfælde, Raad hos mig, efter at hun i lang Tid, uden Nytte, havde konsuleret, ovenomtalte Klogemand og baaret paa tvende Poser, den ene for Hjertekulen og den anden i Nakken. Begge Poser bleve mig overladte;

i den ene fandtes et lidet Stykke Dyvelsdræk, i den anden tvende smaae Breve fra Michael (Overengelen?) hvilke lyde saaledes:«

Nedenfor gengives Randrups afskrift:

1 ste Brev.

Calber + Balcer milcorium Jesus
 aut antrocius + per Medium + senum

telb   tuf banaf + arraum

+ Teg af + b Z g.   Z. + A. t. A. m.

+ iliaf + J. n. gf. gS. gb. Amen.
 AmenAmenAmen. + + + +

Jesus gior det Amen.

Paa Bagsiden staar: Skreven af
 Michael,
 j:

2 det Brev.

A. P. + X. o. c. r. f. 3 P. A.

Q Z. + m. A. L. 2. Q 7 2.

+ +. 6. 3. +. B. + + + +

AmenAmenAmen.

Jesus gior det Amen.

Paa Bagsiden staar: Skreven af
 Michael,
 j:..

Fig. 2. Udsnit af Ribe Stifts Adresse-Avis 14. dec. 1827.
 Jævnfør fig. 3 og 4.

Randrup slutter med, at han bekendtgør dette, for at bærerne af slige poser kunne vide, »hvor vigtigt«! brevenes indhold var, og han anmoder om, at de, der

er kede af at bære dem længere, eller er helbredte, vil sende ham dem til eftersyn.

Dyvelsdræk er en gummiarpiks, udvundet af visse skærmpplanter i Persien og Afganistan; den bruges i farmacien som beroligende middel mod hysteri. Tidligere hængtes den også i en lille pose om halsen på lam, for at ræven ikke skulle tage dem, antagelig virkende ved, at dyvelsdræk lugter stærkt og løgagtigt — hvis det da virkede.

Sedlerne var midler mod at blive forgjort eller mod sygdom, man troede var fremkaldt ved forgørelse. Gredstedbromanden må have haft en omfattende virksomhed. En præst i Heiligensteden nær Itzehoe fandt blandt nogle gamle papirer et brev med en trylleformel. Provincialkonservator Haupt i Preetz sendte 1919 et fotografi af brevet samt en meddelelse om fundet til Nationalmuseet i København, så F. Ohrt nåede at få det med i et tillæg til sit store værk.¹⁰ Fotografiet er gengivet nedenfor i fig. 3. Formlen stemmer helt nøje overens med sedlen fra Gredstedbro bortset fra den lille detaille, at Gredstedbroskriftet i 4. sidste linie har b, hvor Heiligenstedensedlen har d.

Ohrt påviser, at den samme formel findes som led i en 100 år ældre kilde, hvor den er en del af en større magisk anvisning. Fra denne anvisning eller fra et mellemled må Gredstedbromanden have taget sin formel. Formodentlig har han selv føjet den sidste linie på dansk til. Ohrt udkaster den tanke, at der måske i denne formel kan være tænkt på Adam og Elias (»ilias«) som det første og det sidste menneske, der nævnes i det gamle testamente (Malakias 4, 5), således at de to omfatter al dettes kraft. Ohrt fremsætter det som et spørgsmål, og det må man nok lade stå ubesvaret. Anderledes forholder det sig med Casper og Balcer (Casper og Baltasar), to af de hellige tre kon-

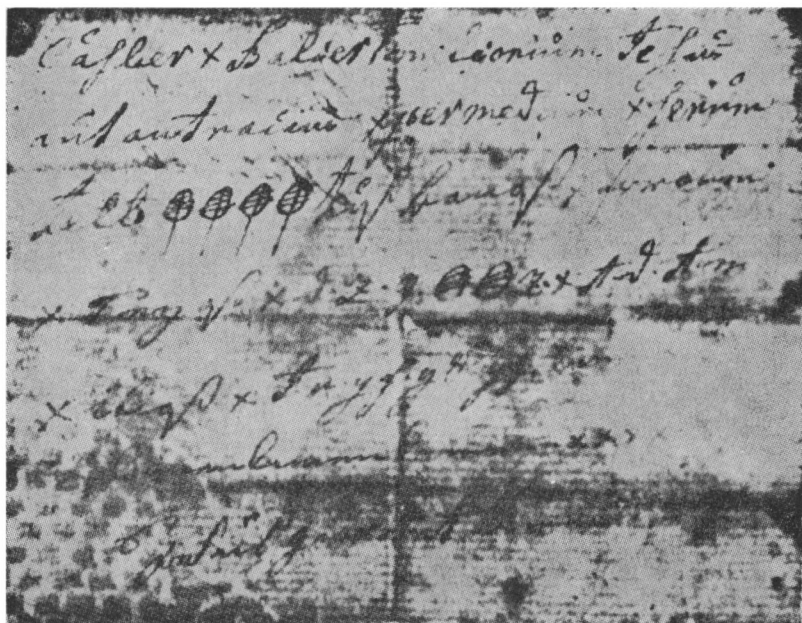

Fig. 3. Trylleformel fra Gredstedbroegnen,
fundet i Heiligensteden, Holsten. (Efter F. Ohrt).

ger eller vise mænd (magere) fra Østerland. Ved at disse mænd var så vise, gav de signere tillid til deres kraft. De »faldt ned« for Jesusbarnet og frelstes fra faren fra Herodes, derfor kunne de bruges mod faldende syge (epilepsi) og være værnere på rejser og i farer.¹¹

For godt og vel 40 år siden fortalte en ældre mand i Lunde sogn mig, at der var gjort et fund i en stalddør. Der var boret et lille hul, og i dette opdagede man et stykke sammenrullet papir. Da man fik det pillet ud, viste det sig, at der var »tegnet« en hel del kors og vist nogle andre tegn og muligvis ordet amen. Her har

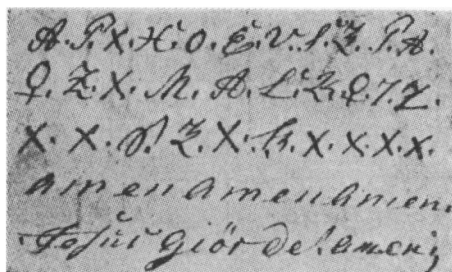

Fig. 4. Lønformel fra Gredstedbroegnen. (Efter F. Ohrt).

en klog mand eller kone sikkert skrevet for sygdom i besætningen.

Om brugen af disse indborede papirtutter oplyser Henrik Kokborgs cyprianus, at der skal skrives 3 amuletter »på et lidet stykke ubrugt papir«, der sammenrulles og stikkes ind i en papirtut, som sammenlakkes i enderne og så indsættes i et boret hul i stalden og sluttelig sættes en trætold for. Herning museum har i en tændstikæske flere af Kokborgs magiske tutter. Kokborg, der døde 1903, havde selv lavet sig et bogtrykkeri og trykt trylleformlerne. Men han er sikkert den eneste kloge mand, der også var klog på bogtryk, så de andre sedler »hår van skröwen«.

Disse opskrifter og den ene fra Gredstedbro er lønformler eller »carakterer«, ikke beregnet til at læses af uindviede. Deres bogstaver og andre tegn kunne være yderlig virksomme just ved deres uforståelighed. Det »magiske« er netop tilliden til, at disse fast formede tegn, ord eller remser virker på ufejlbarlig måde.

Foranstående spredte eksempler er kun ilanddrevne vragestumper af den vældige armada af overtro og trolddom, der i ældre tid besejlede også vore egne. Underlig kan overtro og tro være blandet i menneskesindet.

Noter: 1) F. Ohrt: Da signed Krist, s. 73. 2) Ohrt: Danmarks Trylleformler, nr. 231. 3) Ohrt: Da signed Krist, s. 58 ff. 4) H. K. Kristensen: Maren »Kone i Hus« og hendes Bekendelser i Sprog og Kultur 1926, s. 140-43. 5) Trylleformler, nr. 232. I et par trylleformler (nr. 1262 b og c) nævnes Maria med en bog. I den ene, som skulle værne mod ondt i almindelighed, hedder det: »Jfr. Maria stod med bogen i sin hånd og Jesus på sin arm . . .« Den anden, som skulle fremsiges mod tordenvejr, er opnoteret på Stevns af vort samfunds gamle formand, dr. Marius Kristensen. Den har bl. a. følgende: »Det var Jomfru Maria, bogen havde hun i sin hånd, Kristus havde hun i sin fawn«. Begge formler er vist temmelig unge og har m. h. t. bogen næppe benyttet gamle motiver. 6) Bue Kaae i årb. Ribe 1956-65 f. Gørding-Malt herreders tb. 1685. 7) V. Bang i Jy. Saml. X 110-11, John Kvist: Veerst sogn 296-302. 8) Jeg takker pastor Østergaard for oplysningerne og for fotografiet, han venligst har tilsendt mig og givet mig lov til at benytte. 9) Trylleformler, nr. 147. 10) Trylleformler, tillæg s. 17 f, 69 f, 122 f. 11) Da signed Krist, s. 69 f. 12) H. P. Hansen: Kloge Folk I, 13, 15, 18 f.